

Романченко А. П.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова;

Бронікова С. А.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ТЕРМІНОЛОГІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Національна терміносистема є важливим складником будь-якої мови. Сфера державного управління утворює систему, що складається з лексичних одиниць, які розкривають процеси державного управління, висвітлюють специфіку управлінської діяльності тощо, дефінуючи сутність державного управління як галузі науки й діяльності державних службовців.

Досліджувані терміни характеризуються певним ступенем системності. Системні відношення термінолексем висвітлено завдяки аналізу їхніх парадигматичних відношень. Метою розвідки є виявлення семантичної специфіки термінної лексики в галузі державного управління. Основне завдання дослідження передбачає встановлення особливостей семантики цієї лексики, визначення ознак її системності. Об'єкт спостереження – терміни вказаної галузі, предмет дослідження – семантичні параметри описуваної лексики в парадигматичному аспекті. Низка залучених методів дала змогу здійснити дослідження та вирішити поставлені завдання, зокрема описовий метод забезпечив характеристику термінної лексики щодо семантики, компонентний аналіз сприяв з'ясуванню семантичної структури термінів, дистрибутивний аналіз уможливив встановлення лексико-семантичних відношень в обраній терміносистемі. Джерельною базою для дослідження послуговував «Словник термінів і понять з державного управління», де потлумачено понад 660 основних термінів галузі.

Увагу зосереджено на таких лексичних мікропарадигмах, як полісеманти, синоніми та антоніми. Зафіксовані полісемічні лексеми номінують осіб, документи, органи влади й становлять 5% від усіх термінів. Лексична синонімія виявляється у 3% термінів та реалізується у вигляді термінів-дублетів, що не відрізняються семантичними чи стилістичними відтінками. Контрастивні відношення, втілювані за допомогою антонімів, є непродуктивними й перебувають на периферії аналізованої терміносистеми (0,8%).

Ключові слова: терміносистема, термін, парадигматичні відношення, мікропарадигма, семантика, полісемія, семема, синонімія, державне управління.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що складником літературної мови є галузеві термінологічні системи. Кожна терміносистема функціонує в межах певної мови, є її невід'ємним елементом. Вона поділяється на підсистеми відповідно до того, які галузі науки обслуговує. Державне управління потрактовують як наукову дисципліну сучасного постіндустріального, інформаційно-технологічного суспільства, що стала інституційною в Україні з часу перших років незалежності, як освітню галузь, котра забезпечує професійне навчання, як практичну діяльність, що забезпечує самозбереження, існування та розвиток суспільства [4, с. 5]. Воно стало галуззю наукового пізнання у зв'язку з потребами суспільного розвитку й необхідністю зібрати й впорядкувати її категорійно-понятійний апарат [5, с. 134]. Термінологічний апарат цієї сфери знань, незважаючи

на те, що державне управління дуже давнє, перебуває в процесі становлення й розвитку, а також систематизації термінів у цілісний комплекс, що уможливить створення української терміносистеми державного управління [13, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У термінознавстві існує низка праць, де досліджено різні терміносистеми: авіаційну (А. Гудманян, Л. Халіновська), астрономічну (О. Богуш, І. Процик, А. Соломахін), біологічну (О. Білка, М. Вус, Л. Симоненко), будівельну (Л. Думанська, В. Марченко), військову (Н. Акульшина, Т. Михайленко, Л. Мурашко, Я. Яремко), економічну (І. Бурлакова, Т. Дячук, Т. Панько, О. Чуськова), законодавчу (Н. Артикуца), лінгвістичну (В. Захарчин, І. Козелко, Н. Москаленко), медичну (Г. Германович, Г. Дидик-Меуш, Н. Місник), музичну (С. Булик-Верхола, І. Стоцька, В. Трущак),

релігійну (С. Бібла, Є. Жерновей), риторичну (З. Куньч), соціолінгвістичну (І. Верста), суспільно-політичну (О. Іовенко), театральну (А. Костюк), фізичну (О. Галян, І. Процик), фінансову (С. Кришталь), юридичну (О. Сербенська, Н. Шеремета) тощо. Наявний значний доробок у термінознавстві стосовно теоретичних засад творення, вираження семантики та функціонування лексики (М. Вакуленко, В. Даниленко, Т. Кияк, І. Кочан, Г. Наконечна, В. Перебийніс, О. Селіванова, Е. Скороходько, О. Суперанська, Л. Томіленко та ін.).

Лексика державного управління теж привертає увагу дослідників як з кута зору складу в лексичному фонді мови та в словниковому запасі службовця, так і в лінгвістичному аспекті. Скажімо, термінна лексика з державного управління була об'єктом дослідження Г. Ткач, яка опрацювала походження термінів, звернула увагу на загальномовну, словотвірну та смислову синонімію і зрушення в семантиці [14]. В. Малиновський висвітлює термінологічні проблеми у сфері децентралізації влади з позиції виявлення лакун базових понять, семантичної розмитості визначень, формальних збігів за відмінності у значенні, тим самим акцентуючи на невпорядкованості назв адміністративно-територіальних одиниць і назв органів публічної влади [9, с. 125]. Категорійно-понятійний апарат опрацьовують не лише мовознавці, а й науковці з державного управління. Ю. Кальниш опікується дефінуванням основних категорій цієї сфери [5]. Теоретичні аспекти базових та суміжних понять у сфері державного й публічного управління вивчають О. Лазор та О. Лазор [7]. Порівняльний аналіз таких адміністративно-правових категорій, як державне управління, державне регулювання та публічне адміністрування здійснює Л. Сорока [12].

Постановка завдання. *Метою* пропонованої розвідки є виявлення семантичної специфіки термінної лексики в галузі державного управління. *Завдання* дослідження передбачає з'ясування місця термінів зі сфери державного управління в термінологічному колі української мови, визначення ознак системності цієї лексики, встановлення особливостей її семантики. *Об'єкт* спостереження – терміни вказаної галузі, *предмет* дослідження – семантичні особливості описуваної лексики в парадигматичному аспекті. Низка залучених *методів* дала змогу здійснити дослідження та вирішити поставлені завдання, зокрема описовий метод забезпечив характеристику термінної лексики стосовно семантики, компонентний

аналіз сприяв з'ясуванню семантичної структури термінів, дистрибутивний аналіз уможливив встановлення лексико-семантичних відношень в обраній терміносистемі. *Джерельною базою* для дослідження послуговував «Словник термінів і понять з державного управління», укладений В. Малиновським [8]. *Фактичну базу* дослідження становило понад 660 найчастотніших термінів і понять.

Виклад основного матеріалу. «Словник термінів і понять з державного управління», як зауважує його укладач, є першою спробою систематизувати та дефінувати понятійно-термінологічний складник сфери державного управління з можливістю досягнути предмет державного управління, збагнути його генезу в контексті світового й українського державотворення [8, с. 4-5].

Як відомо, термін – «одиниця лексичного рівня (слово або словосполучення), яка позначає певне поняття у відповідній галузі людської діяльності, утворює функціонально-тематичний клас галузевої лексики і є органічним (системним чи позасистемним) елементом термінологічного фонду» [1, с. 47]. Ми поділяємо думку М. Вакуленка щодо кваліфікації актуальних понять, згідно з якою сукупність термінів варто називати термінолексиконом, вчення про терміни – термінознавством, а науку про терміни – термінологією [2, с. 27]. Для термінної лексики притаманні такі загальнолексичні явища, як полісемія, синонімія, паронімія тощо [1, с. 68]. Отож системність термінолексyki реалізується завдяки лексико-семантичним відношенням, зокрема парадигматичним, де репрезентовано такі мікропарадигми, як полісеманти, омоніми, синоніми, антоніми. Указані мікропарадигми в термінолексиконі з державного управління репрезентовано різною мірою. На матеріалі досліджуваного словника розглянемо полісемічні лексеми, що здатні мати дві і більше семем.

Зазначимо, що розрізняють зовнішньосистемну, міжсистемну та внутрішньосистемну полісемію. У нашому випадку це відповідно полісемічні відношення, що виникають між терміном і загальноновживаним словом, термінами різних галузей та у зв'язку з розширенням значення моносеманта в межах однієї галузі. Внутрішньосистемна полісемія репрезентована семемами з термінологічним значенням і не виходить за межі однієї терміносистеми, тоді як зовнішньосистемна полісемія передбачає в межах слова хоча б одну семему з термінологічним значенням.

З-поміж поданих у словнику термінів зафіксовано усього 35 одиниць (5%), що мають два,

три або чотири значення, тобто здатність досліджуваних термінів мати кілька семем є порівняно невисокою. Скажімо, два значення мають такі терміни, як *адміністрування*, *бюджет*, *бюджет державний*, *бюрократ*, *бюрократизм*, *бюрократія*, *відділ*, *відповідальність у державному управлінні*, *декларація*, *департамент*, *державна рада*, *державний контроль*, *децентралізація*, *добір персоналу*, *керівництво*, *контроль у державному управлінні*, *міністр*, *мотивація*, *переконання*, *посада*, *правила*, *прем'єр-міністр*, *протокол*, *професійне навчання*, *регіон*, *регіональне управління*, *регламент*, *регуляторний акт*, *резолуція*, *рішення*. Наведемо приклади бісемантів: *бюрократ* – 1) особа, що належить до бюрократії; 2) особа, яка виконує свої обов'язки формально, що інколи призводить до формалізму, тяганини [8, с. 22]; *декларація* – 1) назва окремих політико-правових актів, що має на меті надати останнім урочистості, підкреслити їхнє особливо важливе значення для долі держави; 2) документ, що подають до відповідного державного органу, із зазначенням відомостей, на підставі яких він виконує певні дії (функції, операції, процедури) [8, с. 38]; *державний контроль* – 1) одна з форм здійснення державної влади, забезпечення дотримання законів та інших нормативних актів, видаваних органами держави; 2) система державних органів перевірки [8, с. 48]; *керівництво* – 1) керівний склад органу влади, до якого входить керівник органу і його заступники; 2) інструктивний документ, який містить правила виконання чогось, настанови, норми поведінки в певній сфері роботи [8, с. 82].

Три значення мають такі одиниці: *виконавчий комітет* – 1) один з різновидів виконавчих органів місцевого самоврядування України (сільських, селищних, міських, районних у містах рад); 2) у СРСР – виконавчий і розпорядчий орган місцевої Ради народних депутатів, що утворювався з числа депутатів Ради; 3) робочий орган ряду міжнародних організацій, а також громадських організацій [8, с. 25], *державна служба* – 1) державний і правовий соціальний інститут, який здійснює в межах своєї компетенції реалізацію цілей та функцій органів державної влади шляхом професійного виконання службовцями своїх посадових обов'язків і повноважень, що забезпечують взаємодію держави та громадян у реалізації їхніх інтересів, прав і обов'язків; 2) професійна діяльність осіб, які обіймають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави й одержують заробітну плату за рахунок державних коштів; 3) орган

виконавчої влади, що здійснює державне управління у відповідній сфері чи секторі управління [8, с. 45]; *етатизм* – 1) доктрина, яка обґрунтовує необхідність активного втручання держави та її органів в соціально-економічне та політичне життя суспільства; 2) тип політичної свідомості, згідно з яким державу розглядають як важливий інтегруючий фактор; 3) напрям політичної думки, що розглядав державу як «благо» [8, с. 59]; *статут* – 1) зведення правил, що регламентують організацію і порядок діяльності певної галузі державного управління; 2) зведення правил, що визначають завдання, структуру та функції певної установи, організації та регулюють порядок їх діяльності; 3) законодавчий акт у деяких країнах – Великій Британії, Канаді та ін. [8, с. 190]. Чотири значення має одна лексема *адміністрація* – 1) державна А. – у значенні певних органів виконавчої влади; 2) апарат при главі держави; 3) поширене визначення органу управління підприємств, установ, організацій; 4) службові особи управління, керуючий персонал закладу [8, с. 14]. Із наведеного випливає, що термінна лексика переважно відбиває мінімум семем, що демонструють її полісемічність. Зауважимо, що зафіксовані полісеманти репрезентують застрілі значення (*виконавчий комітет* 2), маніфестують різні зміни значення щодо його обсягу, зокрема звуження (*адміністрація*, *державна служба*). З огляду на те, що полісеманти з державного управління мають здебільшого дві семем, висновуємо про продуктивний ланцюжковий тип полісемії.

Більшою мірою полісемію термінів спостерігаємо у зв'язку із загальноновживаною лексикою, що слугує прикладом зовнішньосистемних полісемантів. Наприклад, тлумачний словник подає такі визначення слова *відділ*: 1) одна з частин чого-небудь цілого, на які воно поділяється або його поділяють за певними ознаками; 2) частина установи або підприємства (склад співробітників частини установи; факультет або частина факультету; установа, що самостійно відає певними питаннями, але входить до складу іншої, більшої установи); 3) частина приміщення, що має певне призначення; 4) частина журналу або газети, присвячена одному коло питань, одній темі; 5) самостійна частина якогось вечора, концерту, вистави; 6) *діал.* загін [3, с. 168]. Аналізований нами словник указує лексему потрактовує таким чином: 1) структурний підрозділ центрального органу виконавчої влади, очолюваний начальником, є базовим підрозділом – основою для побудови структури; 2) структурний підрозділ місцевого

органу виконавчої влади [8, с. 25]. У термінологічному значенні тлумачний словник розглядуване слово подає лише в другій семемі, інші ж семемі ілюструють полісемію лексеми. Те саме стосується моносемічних термінів, напр.: *влада*, *декрет*, *діловодство*, *збірник* тощо.

Зважаючи на засади розрізнення полісемії й омонімії, пропонувані дослідниками й підтримувані нами, зокрема вважати омонімами слова з різним значенням і походженням, серед наявних у словнику термінолексем омонімів не фіксуємо. М. Вакуленко зазначає, що в разі «відсутності спільного етимона лексеми можна кваліфікувати як омонімічні; усі інші випадки доцільно розглядати як полісемію» [1, с. 73]. Про омоніми в термінолексиконі можна казати лише за умови їхнього функціонування в різних галузях науки, тобто за належності до різних лексико-семантичних полів.

Проблема синонімії в межах термінової лексики постала давно. Мовознавці по-різному пояснюють наявність синонімів у термінології. Термінологічну синонімію як лінгвістичне явище визнають такі українські та зарубіжні дослідники, як Л. Симоненко [11], І. Кочан [6], О. Мартиняк [10], М. Вакуленко [1], S. Fernández-Silva, J. Freixa, T. Cabré [15]. У межах термінолексики розрізняють як граматичну, так і лексичну синонімію. Як різновид першого типу розглядаємо словотвірну синонімію: *контрасигнатура* (*контрасигнація*). Під лексичною синонімією розуміємо таку синонімію, що впливає із семантики рідномовних або запозичених слів. У досліджуваному словнику наявні терміни одиниці, що їх номінуємо як терміни-дублети й уналежнюємо до абсолютних синонімів.

Терміни з тотожною семантикою (3%) у словнику репрезентовано в такий спосіб: *адаптивна (органічна) структура*, *зловживання владою (службовим становищем)*, *змішані (різномірні) нормативно-правові акти*, *кінцевий (підсумковий) контроль*, *попередній (превентивний) контроль*, *набуття (набрання) чинності нормативно-правовим актом*, *науково-технічна (наукова) рада міністерства*, *організаційна (корпоративна) культура*, *повна підпорядкованість (підлеглість)*, *солідарна (колективна) відповідальність*, *часткова підпорядкованість (підлеглість)*, *резолуція недовіри (осуду)*, *управління (самостійний відділ)*, *політичний діяч (політик)*, *контрасигнатура (контрасигнація)*. Наведемо приклад словникової статті: *солідарна (колективна) відповідальність уряду* – фундаментальний принцип урядової діяльності, спільна і рівна політична відповідаль-

ність кожного члена уряду перед парламентом, за якої висловлення законодавчим органом вотуму недовіри одному з членів уряду тягне за собою відставку всього уряду [8, с. 183]. Одиначний випадок засвідчує два еквіваленти з тією самою семантикою: *архів* (*архівний підрозділ*, *архівний відділ*). Натрапляємо й на такий спосіб подавання термінів-дублетів, коли в словниковій статті міститься вказівка про те, що цей термін означає те саме, що й інший термін: *організаційна наука* – галузь знань, що досліджує теоретичні, соціологічні та психологічні проблеми організацій (див. Тектологія) [8, с. 125].

У словнику наявні й терміноодиниці, що відбивають малопродуктивні (0,8%) контрастивні відношення в галузі державного управління: *вотум довіри* – *вотум недовіри*, *єдиноначальність* – *колегіальність*, *централізація* – *децентралізація*, *зовнішній контроль* – *внутрішній контроль*. Вони ґрунтуються як на загальнономовних лексичних антонімах, так і на словотвірних можливостях її творення.

Репрезентована в словнику класифікаційна модель містить загальні поняття, що розкривають процес і сутність державного управління, систематизувальні категорії, а також категорії, котрі висвітлюють особливості управлінської діяльності [8, с. 4]. Сукупність цих категорій відбиває семантичні можливості термінів сучасної управлінської науки, які, у свою чергу, маніфестують полісемантичні, синонімічні та антонімічні можливості мови.

Висновки і пропозиції. Актуальними парадигматичними відношеннями, реалізованими у сфері державного управління, виявилися полісеманти й абсолютні синоніми, що ілюструють семантичну специфіку досліджуваних термінів. Менш поширеними мікропарадигмами аналізованої галузі є антонімічні пари. Продуктивні семантичні моделі переважно базуються на моносемії, для потреб кваліфікації полісемічних можливостей залучаються в основному дві семемі. Абсолютні синоніми, що функціують у державному управлінні, виражають значення термінолексем без жодних семантичних або стилістичних відтінків, що часто науковці розглядають як ваду терміносистеми. Контрастивні відношення реалізуються завдяки лексичним та словотвірним можливостям української мови.

Перспективою дослідження мусить стати порівняльний аналіз термінолексикону дослідженого словника та інших лексикографічних праць України з державного управління в семантико-граматичному аспекті.

Список літератури:

1. Вакуленко М. О. Синтез дескриптивного та прескриптивного підходів у сучасній кодифікації українського наукового термінолексикону : дис. д-ра філол. наук. Київ, 2020. 432 с.
2. Вакуленко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 361 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. 1728 с.
4. Державне управління : підручник : у 2 т. Київ : НАДУ, 2012. 564 с.
5. Кальниш Ю. Г. Особливості формування об'єктно-предметної сфери науки державного управління в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. С. 132–151.
6. Кочан І. Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами. *Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології"*. 2008. № 620. С. 14–19.
7. Лазор О. Я., Лазор О. Д. Публічне управління та адміністрування: ретроспектива деяких теоретичних аспектів. *Університетські наукові записки*. 2015. № 56. С. 111–121.
8. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. Київ : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. 251 с.
9. Малиновський В. Термінологічні аспекти децентралізації влади. *Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри* : матеріали Міжнародної наукової конференції. Рівне : НУВГП, 2016. С. 124–127.
10. Мартиняк О. Явище синонімії у термінологічній лексиці. *Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології"*. 2008. № 620. С. 100–103.
11. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія: формування та функціонування. Умань : Софія, 2006. 103 с.
12. Сорока Л. В. Державне регулювання і управління та їх співвідношення з публічним адмініструванням. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : Гельветика, 2020. № 86. С. 204–209.
13. Сурмін Ю. Вступ. *Енциклопедичний словник з державного управління* / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2019. 820 с.
14. Ткач Г. В. Національний та інтернаціональний аспекти формування української термінології. *Dynamics of the development of world science*. Vancouver, Canada. Vancouver : Perfect Publishing, 2020. Pp. 973–981.
15. Fernández-Silva S., Freixa J., Cabré T. A Cognitive Approach to Synonymy in Translation. *Cognitive Linguistics between Universality and Variation* [ed. by Mario Brdar, Ida Raffaelli and Milena Žic Fuchs]. Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2012. Pp. 189–212.

Romanchenko A. P., Bronikova S. A. PARADIGMATIC RELATIONS IN PUBLIC ADMINISTRATION TERMINOLOGY

The national term system is an important component of any language. The sphere of public administration forms a system consisting of lexical units that reveal the processes of public administration, highlight the specifics of managerial activity, etc., i.e. define the essence of public administration as a field of science and activity of government employees. The studied terms are characterized by a certain degree of systematicity. The authors highlight the systemic relations of term lexemes by analyzing their paradigmatic relations. The purpose of the research is to identify the semantic specificity of term vocabulary in the field of public administration. The main task of the research involves identifying the peculiarities of the semantics of this vocabulary and determining the features of its systematicity. The object of the study is the terms of the specified field; the subject of the study is the semantic features of the described vocabulary in the paradigmatic aspect. A number of involved methods made it possible to carry out research and solve the tasks. In particular, the descriptive method ensured the characterization of term vocabulary in relation to semantics, the component analysis contributed to the clarification of the semantic structure of terms and the distributive analysis made it possible to establish lexical-semantic relations in the selected term system. The "Dictionary of Terms and Concepts from Public Administration", where more than 660 basic terms are interpreted, was the source base for the study.

The attention is focused on such lexical micro-paradigms as polysemants, synonyms and antonyms. Identified polysemic lexemes designate persons, documents, authorities and make up 5% of all terms. Lexical synonymy is found in 3% of the terms and is implemented in the form of doublet terms that do not differ in semantic or stylistic shades. Contrastive relations, embodied with the help of antonyms, are unproductive (0,8%) and are on the periphery of the analyzed term system.

Key words: term system, term, paradigmatic relations, micro-paradigms, semantics, polysemy, sememe, synonymy, public administration.